

GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ TÜRK SAN'ATI
TARİHİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI: 1

Dr. OKTAY ASLANAPA

Edebiyat Fakültesi San'at Tarihi Profesörü

FATİH DEVRİ ÂBİDELERİ

BERKSOY MATBAASI
İSTANBUL — 1963

328 No: 86125

No: 86123

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. *ab 125*

SINIFLAMA NO.

ab 123

BAĞIŞCI *M. Sören*

GELİŞ TARİHİ *2007*

GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ TÜRK SAN'ATI
TARİHİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI: 1

Dr. Oktay ASLANAPA
Edebiyat Fakültesi San'at Tarihi Profesörü

FATİH DEVRİ ÂBİDELERİ

BERKSOY MATBAASI
İSTANBUL-1962

Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemelerinden ayrı basım

FATİH DEVRİ ÂBİDELERİ

Fatih devrinde İstanbul, Bursa, Edirne ve Osmanlı ülkesinin diğer şehirlerinde 85 i kubbeli olmak üzere 308 kadar cami yapılmış; bunlardan 155 i ortadan kaybolmuştur. Aynı devirde yapılmış olan 57 medrese ve mektepten 9 u, 59 hamamdan 31 i, 29 Bedesten ve handan 10 u zamanımıza kadar gelebilmiştir. Fatih'in İstanbul'da Beyazıt meydanında yaptırdığı ilk Saray da yıkılmış yalnız bugünkü Topkapı sarayında tesis ettiği kısımlar kalmıştır. Hisar, kale, sur ve köprüler de hesaba katılınca Fatih'in otuz senelik saltanatı devrinde 750 kadar abidenin meydana geldiği görülmektedir. İmparatorluğun her tarafına dağılmış olan bu muazzam mimarî eserler topluluğu arasında müşterek üslûp hususiyetleri araştırmak ve tahlillere girişmek için çalışmalar henüz kâfi derecede ilerlememiştir ¹⁾. Burada ancak âbidelerin bariz vasıflarına ve umumi hatlarına işaret etmekle iktifa edeceğiz.

İstanbulun alınmasından sonra yapılan ilk camiler daha evvel İznik, Bursa ve Edirne'de iyice belirmiş bulunan ters T plânına uygun şekiller almışlardır. I plânının çeşitli varyasyonları halinde yapılmış olan bu camiler tarih sırasıyla Bursa Karacabey'de (861) 1457 tarihli ve halen çok harap bir halde bulunan Karacabey camii, İstanbul'da (867) 1462 tarihli Mahmutpaşa camii, (874) 1465 tarihli Muradpaşa camii, Afyon'da çok tamir görmekle beraber eski şeklini muhafaza eden (877) 1472 tarihli Gedik Ahmet paşa camii, Üsküp'de (880) 1475 tarihli İsabey camii, yine İstanbul'da (890) 1485 tarihli Davudpaşa camii nihayet Fatih Sultan Mehmed ve İkinci Sultan Bayezid'in vezirliğini yapmış olan İshak paşanın Bursa ve İnegöl'de yaptırdığı İshakpaşa camileridir. Bursa'da İzmir fatihi Hamza beyin yaptırmış olduğu ve 1874 de esaslı bir tamir gören Hamzabey camiini de bu arada zikretmek lâzımdır. Erken Osmanlı devri ananesine tamamilе bağlı görünen bu eserlerde henüz plân ve inşâ bakımından mühim bir yenilik görülmez. Bunlardan Üsküp'te İsabey camii arka arkaya iki kubbe ve yanlarda ikişer tonozla tam bir I plânı göstermektedir. Duvarlar bir kesme taş üç tuğla olarak yapılmış, taşların yan taraflarına da tuğla yerleştirilerek İznik'te olduğu gibi kesme taşlar tuğla çerçeve içerisine alınmıştır. Yalnız son cemaat yeri payeler üzerine beş kemerle değişik bir manzara gösterir. Kitabesinde Fatih Sultan Mehmet zamanında Gazi İshak bey oğlu Gazi İsa bey (İlk Bosna Valisi) tarafından yaptırıldığı yazılıdır (Şekil : 1). Yukarıda zikredilen (880) 1475 tarihi bir çok kaynaklarda zikredilmekle beraber kitabesi tam olarak okunup neşredilmediğinden senesi kat'î olarak belli değildir ²⁾.

1) Ekrem Hakkı Ayverdi. Fatih devri mimarisi, İstanbul Fetih Derneği neşriyatı No. 11 İstanbul 1953. İlk defa olarak bu devir âbidelerini bir araya toplayan çok mühim bir eserdir. Bu makalede kendisinin kıymetli fikirlerinden, itinalı rölöve ve fotoğraflarından çok istifade ettim. Denilebilirki bu kitap Beşyüzüncü Fetih yılına tamamilе lâyük nadir eserlerden biridir.

2) H. Duda, Balkantürkische Studien, Wien 1949 S. 48-49.

Bu ilk camilerin plânları gibi cepheleri de henüz İznik ve Bursa tesirinden tamamiye kurtulamamıştır. Yine Bursa Karacabey'de Karacabey camiinden başka Bursa içinde (864) 1459 tarihli Kanberler camii, İstanbul'da Topkapı Sarayında Ağa lar camii, Köstendil'de Fatih camii, İnegöl'de (887) 1482 tarihli İshakpaşa camii, Bursa'da Tuzpazarı camii, İstanbul'da Yavaşca Şahin camii taş ve tuğladan dekoratif cepheleriyle İznik ve Bursa mimarisini devam ettiriyorlar (Şekiller : 2-8). Bunlardan İnegöl'deki İshakpaşa camii gibi bazı âbideler doğrudan doğruya İznikteki Nilüfer Hatun imaretinin cephesini hatırlatmaktadır (Şekil: 7-8). Bazan İstanbul'da Muratpaşa camiinde olduğu gibi büyük bir âbidenin duvarları bile tuğla ve taş sıralarından dekoratif olarak yapılmıştır (Şekil: 9). Bundan sonra da 16 ncı Yüzyıl-da Beşiktaş'ta Mimar Sinan'ın, Sinanpaşa camiinde olduğu gibi zaman zaman bu dekoratif duvarlar tekrar görülebilirse de bu, artık istisnai bir haldir. Asıl mimarî taşa intikal etmiştir.

Minarelere gelince, Fatih devrinin bazı camilerinde, bunlar hattâ erken Osmanlı devrinden daha geriye uzanarak Selçuk ve Karaman devri ananesine dönüyorlar. Edirne'de 1447 tarihli Üç şerefeli camiinde istisnai olarak görülen burmalı minare, Afyon'da Gedik Ahmet paşa camiinde şahane bir üslûpla tekrar ortaya çıkıyor. Eski şekline uygun olarak restore edilmiş bulunan bu minare kuvvetli ışık gölge tesirile Anadolu'nun en cazip minareleri arasına girer (Şekil : 10). Bundan başka keskin kenarlı vertikal yivlerle İranda Selçuk devri âbidelerinden Keşmar Kümbedini hatırlatan Bursa Tuzpazarı camii minaresi (Şekil : 11), Radkan kümbedini hatırlatan yuvarlak vertikal yivlerle rölyeflenmiş ve halen yarıdan fazlası yıkılmış bulunan Bursa'daki Ahmet Dâî camii minaresi (Şekil: 12) misal olarak gösterilebilir.

İstanbul'da Fatih zamanında Molla Gürani tarafından kiliseden çevrilen Molla Gürani veya Vefa Kilise camininin minaresi de aynı gruba girmektedir (Şekil: 13).

Bununla beraber daha ilk senelerden itibaren bazı âbidelerde yavaş yavaş değişik bir üslûbun belirmeye başladığı da sezilmektedir. İstanbul'da Davutpaşa ve Afyon'da Gedik Ahmetpaşa camilerinin sade taş mimarisi ve umumî tesirleri yine bu iki cami ile İstanbul'da Muratpaşa camiinin zarif ince sütunlu ve hafif sivri kemerli son cemaat yerleri, kesme taştan yapılmış sekiz köşeli Rum Mehmetpaşa ve Davutpaşa türbeleriyle bir çok âbidelerde görülen mukarnas, baklavalı ve istelâktikli sayısız sütun başlıkları ve Topkapı Sarayında Fatih köşkünün yaratma heyecanı ile dolu canlı ifadesi bu yeni üslûbun habercileri olarak karşımıza çıkıyorlar (Şekil : 14, 15, 10, 16, 17).

Fakat Fatih devrinde göze çarpan asıl mühim yenilik ilk defa olarak yeni yarım kubbe probleminin cesaretle ele alınmış olmasıdır. Kible tarafında büyük kubbeye eklenen bir yarım kubbe ile eski Fatih camiinde bu yolda ilk adım atılmış olduğunu gösteriyor. Cami 1462-1470 yılları arasında Fatih Sultan Mehmet tarafından Mimar Sinanüddin Yusuf Bin Abdullah el Atik'a yaptırılan Akdeniz ve Karadeniz Semaniye ve Tetimme Medreseleri, Taphane, Darüşşifa, Türbeler, Kervansaray, İmaret, Mektep ve Kütüphanenin meydana getirdiği yüzlerce kubbeden ibaret muazzam bir mimarî topluluk olan Fatih külliyesinin merkezini teşkil etmekte idi (Şekil : 18). 1765 tarihindeki büyük zelzelede kubbesi çökmüş olduğundan yerine Üçüncü Sultan Mustafa tarafından (1767-1771) yılları arasında bir büyük kubbe ve bunun etrafını çeviren dört yarım kubbe ile bugünkü Fatih camii yaptırılmıştır. Yarım kubbelerde eksedrarlarla genişletilmiş olduğundan bunun plânı küçük farklarla Sultanahmet Camiinden alınmış gibi görünmektedir.

Eski kaynak, gravür ve minyatürlere göre Mehmet Ağaoğlu tarafından çizilen ilk Fatih Camiinin plânı kubbe nizamını doğru olarak göstermekle beraber

haçvâri köşeli payelerin yuvarlak gösterilmesi ve son cemaat yeri kubbelerinin yediden beşe indirilmesi gibi bazı hatâlar yüzünden tamamlanmağa muhtaçtı ³⁾).

İkinci tecrübeyi yapan Wulzinger eski Fatih Camiini Havariyun kilisesi duvarları üzerinde aynı sahada yapılmış gibi göstermek ve camii iç avluya doğru genişletmek gayretile çok yanlış faraziyelere sapanmış ve sağlam bir neticeye varmamıştır ⁴⁾).

Üçüncü olarak meseleyi ele alan Hâlim Bâkî Kunter ve Ali Saim Ülgen araştırmalarında Wulzinger'in hatalarını belirtmiş, fakat bugünkü camiin mihrap tarafından genişletildiğini, ve türbelerin yerlerinin değiştirildiğini, yan duvarların da bugünkünden daha içerde olduğunu düşündüklerinden tamamiyle tatmin edici bir plân ortaya koyamamışlardır ⁵⁾).

Son ve en makûl faraziye Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından ortaya konulmuştur ki burada avlu ve mihrap tarafından bir değişiklik yapılmadan sadece yan duvarların bir az daha içeri alınması ile bugünkü kubbe nizamına varıldığı kuvvetli delillerle gösterilmektedir ⁶⁾ (Şekil : 19).

Revaklı avlunun eski şeklini muhafaza ettiği ve burada bir değişiklik yapılmadığı bütün üslûp hususiyetlerinden ve umumî nisbetlerden açıkça belli olmaktadır. Diğer taraftan beşyüzüncü Fetih yılı arifesinde mayıs ayında dış avluda yapılan kazıda Fatih Türbesinin zelzeleden sonra eski temeller üzerine yeniden inşa edildiği ve yerinin değişmediği anlaşılmıştır. Aynı şekilde Fatihin zevcesi Gülbahar Hatun türbesinin son tamiri esnasında sıvaların altında döşemeden itibaren tahminen birbuçuk metreye kadar eski duvarların muhafaza edildiği ve bu türbenin de yerinin değişmediği görülmüştür. Bu vaziyette camiin mihrap tarafından genişletilmesi düşünülemez. Esasen Fatih Sultan Mehmedin türbesinin ve naâşının yerinden oynatılıp başka tarafa nakledilmesi büyük bir hürmetsizlik sayılacağından Üçüncü Sultan Mustafanın böyle bir plânı kabul etmesi mümkün değildi. Böylece şimdiki Fatih Camiinin, eski Fatih Camii hudutları içerisinde sadece yan duvarların biraz içeri alınıp, daraltılması suretile mihrap ve iç avlu cepheleri aynı yerde kalmak üzere yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Avlu cephesinde muhteşem mermer portalin üst kenariyle kemer ve revak kubbesi arasında kâfi mesafe olmadığından bir sıkışıklık meydana gelmiştir (Şekil 20). Bu vaziyette eski camide cümle kapısının üzerine rastlayan bu revak kubbesinin çok daha yüksek olduğunu kabul etmek lâzımgelir. Matrakçı Nasuh'un eski Fatih Camii resminde bu hal açıkça görülmektedir ⁷⁾).

Bütün büyük Osmanlı camilerinin gelişmesi, yalnız bir yarım kubbe ile ilk adım atılmış olduğu eski Fatih camiinde başlamıştır. Bu tek yarım kubbeli şema İstanbul'da Üsküdar'da 1471 tarihli Rum Mehmetpaşa, Çemberlitaş yakınında 1497 tarihli Atikalipaşa camilerinde yan neflerin birer kubbe boyunca kısaltılması

³⁾ Dr. Mehmet Ağaoğlu, Die Gestalt der alten Muhammediye in Konstantinopel und ihre Baumeister, Belvedere 46, S. 83-94

— The Fatih mosque at Constantinople, The Art Bulletin 1930 XII, s. 179-195

⁴⁾ K. Wulzinger, Die Apostelkirche und die Muhammedije zu Konstantinopel, Byzantion Paris 1931

⁵⁾ H. Baki Kunter - A. Saim Ülgen, Fatih camii ve Bizans sarnıcı İstanbul 1939

⁶⁾ Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih devri mimarisi İstanbul, İstanbul matbaası 1953

⁷⁾ Matrakçı Nasuh, Beyanı menâzili seferi İrakeyn sene 944 İstanbul Üniversite kütüphanesi yazma kısmı

suretile küçük ölçüde tekrar edildikten sonra onaltıncı yüzyılın ilk senelerinde Mimar Yakup Şah bin Sultan Şahın⁸⁾ Beyazıt Camiinde ikinci bir yarım kubbe ilâvesi suretile ileriye götürülmüştür (Şekil : 21, 22).

Daha sonra Yavuz Sultan Selimin Konya'da yaptırdığı Selimiye camiinde küçük farklarla tekrar eski Fatih camiinin plânına dönüldüğünü görüyoruz⁹⁾ (Şekil 23).

Yalnız Konya Selimiye Camiinde avlu tarafında yan neflere birer küçük yarım kubbe ilâve edilmiştir ki, eski Fatih Camiinde bunlar yoktur.

Anhegger'in Eski Fatih Camii plânında Konya Selimiye Camiine göre avlu tarafında yan neflere birer küçük yarım kubbe ilâvesile değişiklik yapılması fikrini kabul edecek olursak, revaklı avluda değişiklik yapıldığını ve minarelerin de yerlerinin değiştiğini kabul etmemiz lâzımdır ki, buna ihtimal yoktur¹⁰⁾.

Esasen eski gravür ve minyatürlerden hiç birinde bu hususta küçük bir işaret yoktur. Bütün kaynakları bir tarafa bırakıp yalnız Hüseyin Hezarfen'in kontrol edilmesi imkânsız müphem tariflerle bu fikri kabul etmek doğru olmaz.

Camiin eski revaklı avlusunda orjinal dekor olarak renkli taş kakmalardan başka son cemaat yerinin iki tarafındaki pencere alınlıklarında lâcivert, sarı, firuze ve beyaz renkle Besmele ve Ayetülkürsi'nin sonu yazılı olan çiniler, bir de batı duvarının dış yüzünde altı pencere alınlığında yeşil taş zemin üzerine beyaz olarak yazılmış Besmele ve Fatiha suresi kalmıştır (Şekil : 24). Yalnız çini alınlıkların sır altı tekniği ile yapılmış olması bunların eski çinilere göre sonradan 1771 de yeniden yapıldığını gösterir. Revak sütunları üzerinde istelâktikli mermer başlıkların itinalı olgun taş işçiliği bunlara o zamana kadar görülmeyen sade fakat çok yüksek bir ifade kudreti vermektedir (Şekil : 25). Edirne'de Üç şerefeli Camiden sonra bu revaklı avlu artık tamamen klâsikleşmiş bir Osmanlı avlusunun iyice muvazenesini bulmuş nisbetlerini gösteriyor (Şekil : 26). Revaklı avludan başka camide büyük cümle kapısı, mihrap ve minarelerin alt kısımları eskiden kalma orjinal kısımlardır. Tamamile mermerden yapılmış olan muhteşem cümle kapısı Osmanlı mimarisinin o zamana kadar yarattığı en muhteşem âbide olmuştur (Şekil : 27). Kapı üzerinde çok güzel istif edilmiş nesih bir yazı ile taşayon-tulan cami kitabesi devrin hattatlarından Yahya Sofi'nin oğlu Ali bin Sofi tarafından yazılmıştır (Şekil : 28).

Fatih Mimarî manzumesi Osmanlılarda bu kadar büyük ölçüde yapılmış ilk külliye nizamını ortaya koyarak kendinden sonra gelen diğer büyük külliyelere örnek olmuştur. Bununla İstanbul'da ilk Türk Üniversitesi de Fatih tarafından kurulmuş bulunuyordu. Halen darüşşifadan başka sekiz tali medrese, mektep ve kütüphane ile sahayı çeviren duvarlardan çoğu yıkılmış bulunmaktadır. Külliye açılan dört kapıdan yalnız biri Çorba kapısı kalmıştır (Şekil : 29). Çorba kapısından camie kadar uzanan ve türbeler sahasını ayıran ince taş duvarlar geniş Bursa kemerli pencerelerle güzel bir intikal teşkil etmekte olup eski Fatih Camii üslûbunun cazibesini aksettiriyorlar (Şekil : 30).

⁸⁾ Rifki Melül Meric, Beyazıt Camii Mimarî ve II. Bâyezid devri Mimarları ile bazı Eserleri, (Yıllık Araştırmalar Dergisi) Ankara İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü II 1957, S. 5-76

⁹⁾ R. M. Riefstahl, Selimiye in Konya, A Replica of the old Mosque of Fatih in Constantinople, Art Bull. XII, 1930 S. 311-318

¹⁰⁾ Robert Anhegger, Beiträge zur Frühosmanischen Baugeschichte İstanbul 1953, ve Hüseyin Hezarfen, Telhis ül beyan fi kavanini âli Osman 1669 yazma Venedik, San Marco Nr. 91 Bl. 8 a.

Külliye binaları içerisinde taphane gerek mimarisi gerek sütunları bakımından hemen dikkati çekmektedir. Revaklı avlusunun sütun başlıkları mukarnas ve baklavalı olarak yapılmıştır. (Şekil : 31, 32, 33). Köşelerine yivlenmiş kum saatleri işlenmiş yekpare beyaz mermerden dik dörtgen payeler bilhassa göze çarpıyor (Şekil : 34). Buradaki kum saatleri cami in cümle kapısı köşelerindeki kum saatlerini hatırlatıyorlar. Kemer ayaklarının genişliğine uyması için bu payeler geniş yapılmış ve geniş yüzlerine ortasında bir rozet motifi bulunan mihrap şekilleri işlenmiştir. Bundan başka Semaniye medreselerinin bazı alınlıklarında görülen sırlı tuğla ile yapılmış geometrik dekorlar da Fatih devrinin ölçülü ve mimariyi canlandıran tezyinatı hakkında bir fikir vermektedirler.

Bugün tamamen yıkılmış olan Darüşşifa taphanenin tam mukabilinde ona mütenazır olarak inşa edilmişti. Bunun ikinci Sultan Mahmut zamanında yapılmış olan eski bir plânı bulunmuştur ¹¹⁾. Bu taphane medresesinden farklı olarak kare bir plân göstermektedir. Diğer kısımları tamamen simetrik olan külliye plânında bu iki kısım arasında bu kadar fark bulunması ve Darüşşifanın etrafındaki sahanın böyle boş kalması kabul edilmesi oldukça güç bir mesele yaratıyor. Bu sebeple 1823 tarihli plânın tamamen doğru ve ölçülerek çizildiğini şüphe ile karşılamak lâzımdır. Esasen plânın bir makyası da yoktur. Bu plânda kible tarafına düşen büyük kubbe beye bitişik olarak beş köşeli kaide üzerine bir yarım kubbe gösteriliyor. Fakat bu yarım kubbe herhalde Davutpaşa camii ve Demirciler mescidi krokisinde olduğu gibi kubbe yüksekliğine varmadan duvar hizasında nihayet bulmakta idi ¹²⁾.

Fatih devrinden zamanımıza kadar gelen türbeler arasında üçü mimarî bakımından dikkati çekmektedir. Bunlar İstanbul'da Mahmutpaşa ve Davutpaşa türbeleri ile Üsküdar'da Rum Mehmet paşa türbesidir. Mahmut paşanın ölümü tarihi olan (878) 1473 de kendi camii yanında inşa edilmiş olan kesme taşlardan sekiz köşeli türbesi kubbe ile örtülü olup dış taraftan beyaz kesme taşlar üzerine lâciverd ve firûze renkli çini kakmalarla zengin dekoratif bir manzara arz etmektedir (Şekil : 35, 36). Bunlarda birbirine geçme daireler, sekiz ve beş köşeli yıldız motifleriyle başlıca iki örnek göze çarpmaktadır. Köşelerdeki silmelerden başka her yüzde alt ve üst pencereleri vertikal olarak çeviren diğer silmeler vardır. Umumi görünüşü yerleşmiş muvazeneli hatlarla çok asil ve gösterişli bir ifadeye sahiptir.

Rum Mehmet paşa ve Davutpaşa türbeleri de kendi camileri arkasında kesme taşdan sekiz köşeli ve kubbeli yapılardır. Davutpaşa türbesinde altta dört köşe pencerelerin alınlıkları ortası kaş kemer biçiminde bir Bursa kemerini andıran nişlerle nadir rastlanan şekiller halinde göze çarpıyorlar. Üst pencereler sivri kemerlidir ve bütün pencerelerin etrafı silmelerle çevrilmiştir. Önünde iki sütun ve baklavalı başlıklar üzerine kubbeli bir revakı vardır. Rum Mahmet paşa türbesi altta dört köşe pencereler üzerinde hafif sivri kemerli alınlıklar ve üstte basık sivri kemerli pencerelerle çok sade bir görünüştedir.

Bu üç türbeden başka İstanbul dışında Bursa'da Muradiye camii türbelerinden ikinci Sultan Murad türbesi ile Fatih'in oğlu olup (879) 1474 de Karaman'da ölen Şehzade Mustafa için yapılar içine sonradan Cem Sultan'ın da gömüldüğü türbeyi zikretmek lâzımdır. Fatih devrinde yapılan bu türbelerin plân ve teknik bakımından diğer Muradiye türbelerinden ayrılmıyor. Fatih'in babası için yaptırdığı türbe

¹¹⁾ İstanbul Baş Vekâlet arşivi No. 2694I. Bu plân 1942 de Dr. A. Süheyl Ünver tarafından ilk defa neşredilmiştir.

¹²⁾ S. Eyice, Demirciler ve Fatih Darüşşifası mescitleri, Tarih Dergisi sayı 2, İstanbul 1950.

kesme taş ve tuğla sıralarından çok itinalı duvarlarile içerisi tamamen sade ve dekorsuz dört köşeli bir yapı olup mukarnaslı tromplar üzerine bir kubbe ile örtülüdür. Mütevazî Hünkârın mezarı üzerine yağmur yağması için kubbenin ortası açık bırakılmıştır. Türbenin sadeliğine mukabil kapısı üzerinde uzanan muhteşem saçak kırmızı, yeşil, lâcivert renklerle daire ve yıldız motifleri halinde eşsiz bir ağaç işçiliği gösteriyor (Şekil : 37). Yanına sonradan küçük bir şehzadeler türbesi ilâve edilmiştir.

Altı köşeli Şehzade Mustafai Atik ve Cem türbesi ise dıştan sade görünmekle beraber içerisi çok zengin kalem işleriyle süslenmiş ve alt kısımlar altın yaldızlı altı köşeli çinilerle kaplanmıştır (Şekil : 38). Sonradan tazelenerek koyulaştırılmış olan kalem işleri yakın zamanlarda kazınarak altından nar çiçeği zemin üzerine lâcivert ve beyaz olarak eski câzip renklerle tekrar meydana çıkarılmağa başlanmış olup Fatih devrinin en zengin nûmunelerini göstermektedir. Bu iki türbe umumiyetle diğer Muradiye türbelerinin manzaralarına uymakla beraber Sultan Murat türbesinin çok renkli zengin saçak dekorasyonu, Mustafa Atik ve Cem türbesinin câzip kalem işleri bazı yeniliklere işaret etmekten geri kalmıyor.

Fatih Sultan Mehmed'in Beyazıt meydanında yaptırdığı ilk saray tamamen ortadan kaybolduğu gibi mevcut kaynaklar da bunun plânı ve şekli hakkında sarıh bir fikir vermekten uzaktır.

Bundan sonra Fatih o zaman Zeytinlik denilen bugünkü Sarayburnunda bir kaç köşk yaptırmış ve zamanla bunları mimarî bir kompozisyon içinde toplayarak Edirne Saray şemasına göre tahminen (878-883) 1474-1479 tarihleri arasında ana hatlarla bugünkü Topkapı Sarayının esasını kurmuştur (Şekil : 39). Ahırkapı'da sahilde bir bizans kulesinden Haliç kenarında eski yalı köşkü yakınında Haliç surlarına kadar uzanıp tahminen 700 bin metrekarelik bir sahayı çeviren Sur'ı Sultaniden başka, ikinci avludan üçüncü avlu nihayetine ve mutbahlardan Baltacılar koğuşuna kadar olan kısımlarla bu hudutların dışında bulunan Çinili köşk, Fatih devrinden zamanımıza gelmiş olan eserlerdir. Topkapı Sarayı plânı çeşitli İslâm sarayı tiplerini bir araya toplayarak bir bütün meydana getirmektedir. Saray daireleri arasında (877) 1473 tarihli Çinili köşk ile bugün Hazine daireresi olan Fatih köşkü bu devir üslûbunun bir çok hususiyetlerini göstermeleri itibarile ayrıca zikredilmeye değer. Çinili köşk bir çok tamirler neticesinde oldukça şeklini değiştirmişken son tamirle mümkün mertebe eski halini almıştır (Şekil : 40). Plânı haçvâri tonozlarla çevrili bir orta kubbe ile köşelerde aynı büyüklükte diğer kubbeli kısımlardan ibarettir. Giriş istikametinde orta mihver arka arkaya sıralanan dört kubbe ile belirtilmiştir. En nihayetdeki kubbeli oda dışarı doğru beş köşeli bir çıkıntı teşkil ediyor. Diğer iki kubbe daha küçük olarak yapılmış ve böylece değişik bir ritm temin edilmiştir. Methal kısmının dış cephesini kaplayan muhteşem mozaik çiniler Selçuk devri ananesini devam ettiren son izler olarak kabul edilebilir Bundan sonra artık Osmanlı mimarisinde mozaik çini hemen hemen hiç görülmemektedir. Acemce kitabesi çok girift bir nesih ile lacivert zemin üzerine beyaz olarak yazılmıştır. Üst sahada ayrıca sarı renkle dört beyitlik diğer bir manzum kitâbe vardır. Her iki kitâbede hâkim renkler firûze ve lâciverttir. Diğer mozaik çinilerin de renkleri firûze, lâcivert ve beyaz olup yer yer kahverengi ile canlandırılmıştır. Bursa ve Edirne tesirini devam ettiren diğer hususiyetler, odaların duvarlarını kaplayan altı köşeli çiniler, ocaklar ve nişlerdir. Altı köşeli firûze çinilerin üstüne altın yaldızlı çin bulutları, palmet, rûmi ve hatâilerden ibaret ince motifler işlenmiş köşeler arasındaki boşluklar üçgen lâcivert çinilerle doldurulmuştur. Yalnız burada altıgen çinilerin etrafını çeviren ve aralarını

dolduran üçgen çiniler Bursa Muradiye camii ve türbelerinden farklı olarak dizilmiştir. Plânda beş köşeli bir çıkıntı teşkil eden odanın kubbesi iç taraftan tamamiyle rölyef halinde alçı ile işlenmiş zengin bir rûmi ve palmet dekorile doldurulmuştur. Yan cephelerde şerit halinde bir çini dekoru arka cephede de sırlı tuğlalar arasında yer yer çini süsleme görülmektedir.

Kristalize plâni, zengin mozaik çini dekoru, ilk bakışta ahşap mimariden taş nakledilmiş şekiller intibasını bırakan çok köşeli ince sütunları ve bunların orjinal başlıklarıyla bu çinili köşk bütün Osmanlı mimarisinde tek bir örnek halinde karşımıza çıkıyor. Osmanlı tarzına biraz yabancı görünen bina her hâlile Selçuk mimarisine ve İran'a işaret etmektedir. I plânına göre yapılmış Bursa Yıldırım Camii ile Çinili köşk arasında münasebet kurulmak istenilmişse de haçvârî tonozlarla çevrili merkezi kubbe ve köşe kubbeleriyle Çinili köşk plâni tamamiyle ayrı hususiyetler gösterdiğinden böyle bir mukayese pek tatmin edici olmaz¹³⁾.

Buna mukabil Fatih köşkü. Fatih devri mimari üslûbunu ve üslûp araştırmalarını vakarlı bir sadelikle aksettiriyor. Aynı şekilde bunun da bir çok anlayışsız tâmir ve ilâveler neticesinde şekli tamamen bozulmuşken son senelerde eski haline konulmak suretile restore edilmiştir.

Korent nizamına çalan sütun başlıkları ve yuvarlak kemerlerle bina ilk bakışta yabancı bir tesir bırakıyor (Şekil : 41). Fakat revak kemerlerinin altından geçince Bursa kemerli kapı nişleri ve sivri kemerli pencerelerle manzara derhal değişir ve içeride büsbütün samimi sıcak bir atmosfer kendini belli eder (Şekil: 42). Bu vaziyet herhalde o devir mimarlarının dikkatini çekmiş olmalıdır ki bundan sonra bu çeşit sütun başlıklarını bir daha kullanmamışlar yuvarlak kemerlerde, revaklar ve son cemaat yerlerinde hemen hiç tutunamamıştır.

Köşkün plâni bir ocaklı salon ve yanyana iki kubbeli kısımla bunların önünde boydan boya uzanan dokuz kemerli bir revak, sol köşede iki tarafa doğru ikişer yuvarlak kemerle açılmış bir hayat, bir de bunun önünde ayrı bir salondan ibaret uzunlama bir nizam gösteriyor (Şekil : 43). Hayat'ın ortasında fıskiyeli bir havuz vardır. Ocaklı salonun köşesinde dışarı doğru fırlayan çok iri plâstik dört konsol üzerine oturmuş önde üç, yanlarda birer Bursa kemerile dışarı açılan mermerden câzip bir cumba, hayatla birlikte nisbeten düz ve yeknasak olan arka cepheyi canlandırmaktadır (Şekil: 44, 45). Cumbanın iri taş konsolları Delhi ve Agra'daki Hind-Türk mimarisinin bazı manzaralarını düşündürüyor. Fakat, bunlar daha ziyade Türk evlerinin ahşap üslûbundan gelmedir. En sağdaki kubbeli salon bitişiğindeki hamamın soğukluğu (camekân) olarak yapılmıştır. Hamama açılan kapısı sonradan örülmüştür. Köşkün altında bir de bodrum katı vardır ki birinci kubbeli odanın sağ tarafındaki kapıdan bir merdivenle buraya inilir.

Bu köşk çeşitli motif ve cereyanları hakimiyet ve emniyetle yoklayan genç bir ruhun ifadesidir. Esasen Fatih devri her sahada birçok tesirlerin birbirine karışıp yoğrulduğu bir zamandı.

Burada ele aldığımız yapılardan başka Fatih Sultan Mehmet çarşılar, bedestenler, hamamlar, medreseler, çeşmeler, hisarlar, kuleler ve surlarla İstanbul şehrinin manzarasını Türkleştirmeye başlamış, daha sonra onun izinde yürüyen diğer Osmanlı Padişahları bugünkü eşsiz İstanbul'u yaratmışlardır.

13) Sedat Çetintaş, Türk Mimari anıtları, Osmanlı devri II. 26 1952 ve Tahsin Öz, Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmet II. ye ait eserler Ankara 1953 S. 11

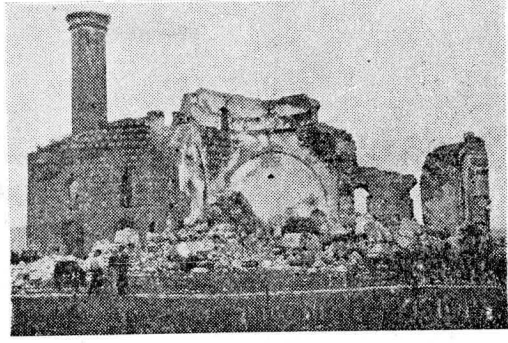
Kesme taş ve tuğladan dekoratif duvarlarla İznik, Bursa tesirlerini, dekoratif minarelerini, dış taraflarda sırlı tuğla dekorasyonu, mozaik çiniler, iç kısımlarda altın yaldızlı çiniler gibi eski dekor şekillerini devam ettirmekte olan bu devir mimarisini müstakil bir üslûp halinde görmekten ziyade Osmanlı mimarisinin bir hamlesi olarak kabul etmek lâzımdır.

Yarım kubbe ile genişletilmiş merkezî plânla bu devir mekân meselesinde yeni bir çığır açmaktadır. Mimarî nispetler, sütun başlıkları, kemerlerin nizamı, şehir plânını meydana getiren büyük ölçüde külliye ve mimarî topluluklar bakımından Fatih devri daha sonraki yüzyılların rehberi olmuştur. İstanbul'da Fatih'in kurduğu mimarî teşkilât kendi zamanında yaptığı esaslı hazırlıklardan sonra ikinci Sultan Beyazıt zamanında büyük eserlerini ortaya koymuştur. Denilebilir ki Fatih devri ancak İstanbul'da Beyazıt Camii ve Edirne'de Beyazıt imareti gibi âbidelerle aşılmış, o zamana kadar tesirini kuvvetle ve hakimiyetle hissettirmeğe devam etmiştir.

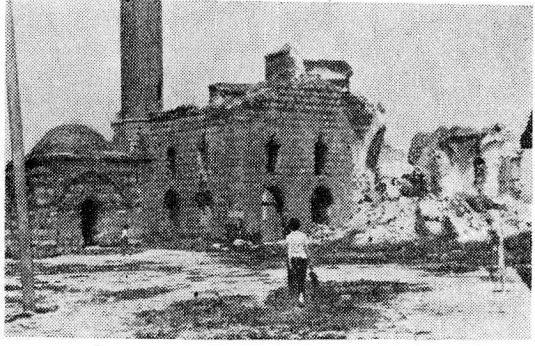
Böylece Fatih devri mimarî eserleri, Bursa ve Edirne'de gelişen ilk Osmanlı âbideleriyle İstanbul'da Beyazıt Camii arasında bir köprü olup Osmanlı mimarisinde Beyazıt Camiinin meydana gelmesini hazırlayan, ona yol açan çok önemli yeni bir çığırın habercisidir denilebilir.

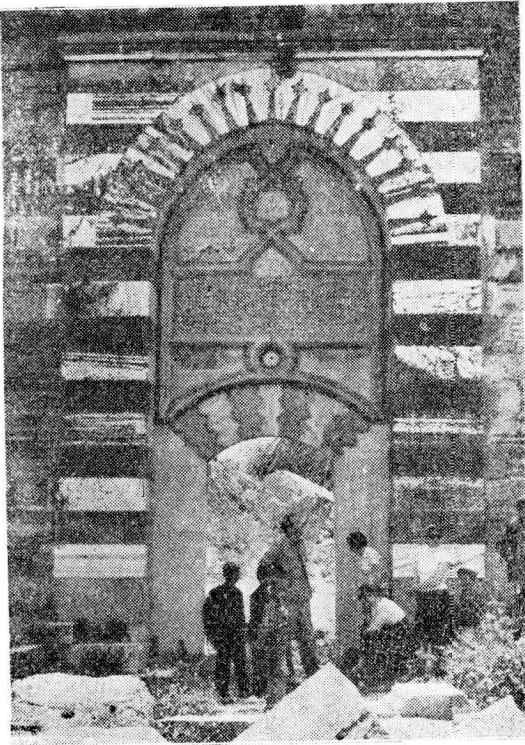
Şek. 1. Üsküb İsa Bey camii.

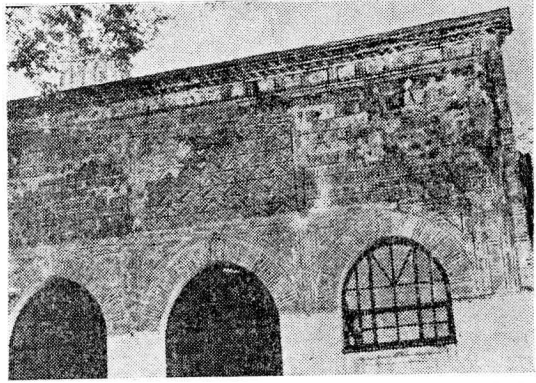
Şek. 2. Karacabey camii.

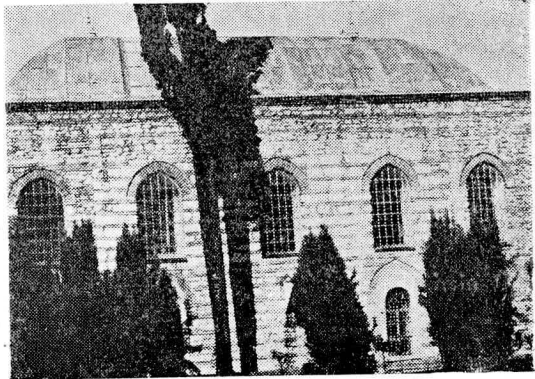
Şek. 3. Karacabey camii.

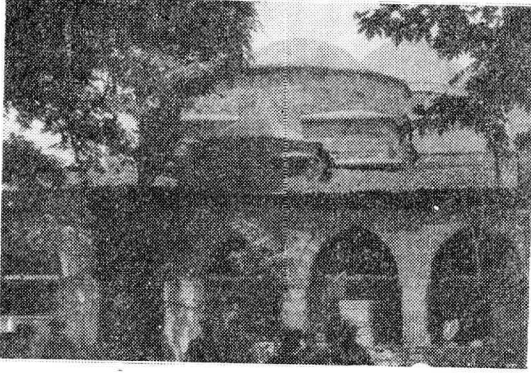
Şek. 4. Karacabey camii portali.

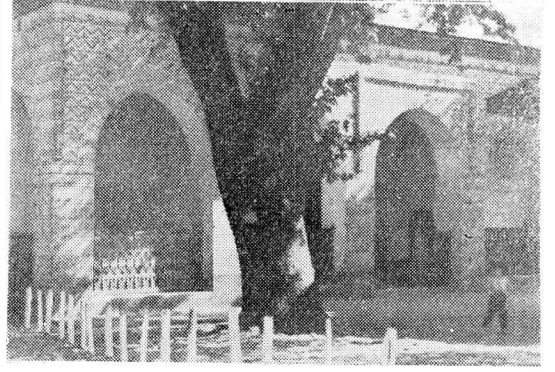
Şek. 5. Bursa Kamberler camii.

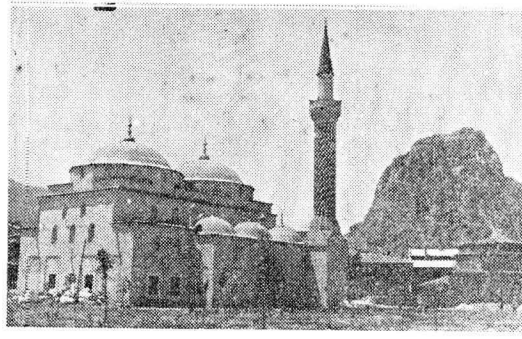
Şek. 6. Ağalar camii.

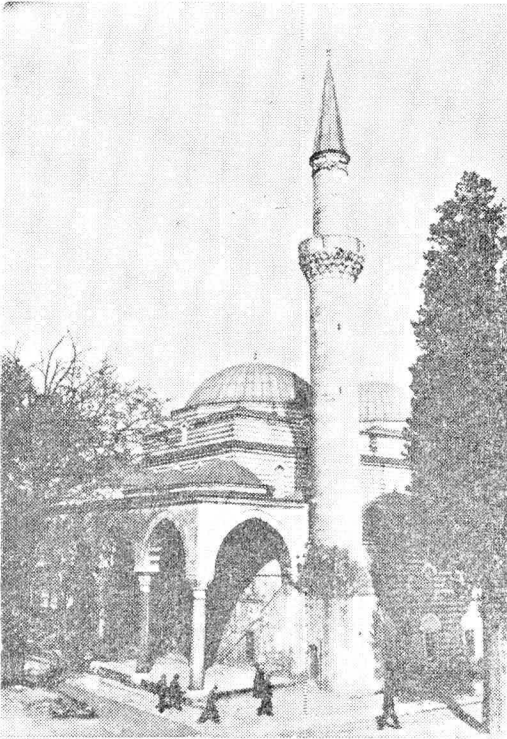
Şek. 7. İnegöl, İshak paşa, külliyesi medrese, kütüphane ve imaret.

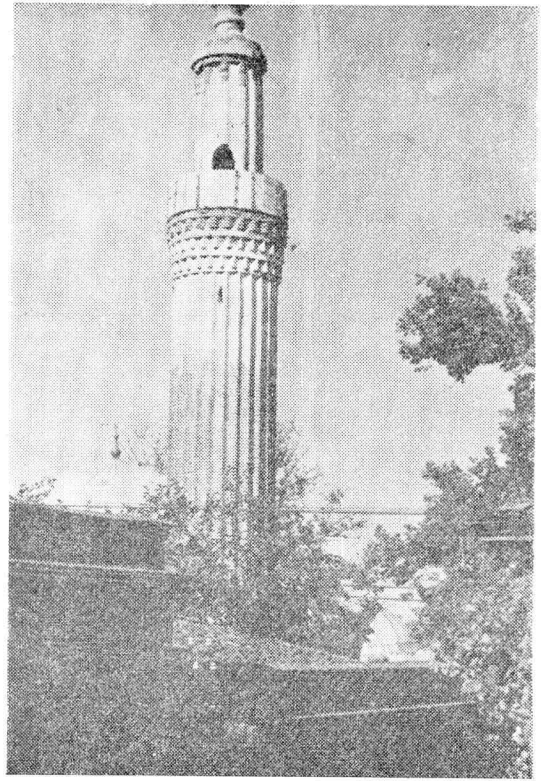
Şek. 8. İnegöl İshak paşa camii son cemaat yeri.

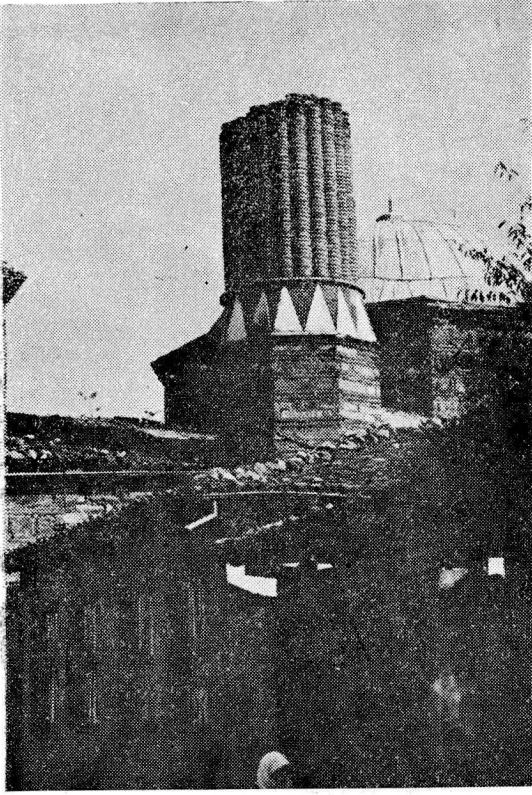
Şek. 10. Afyon Gedik Ahmetpaşa camii.

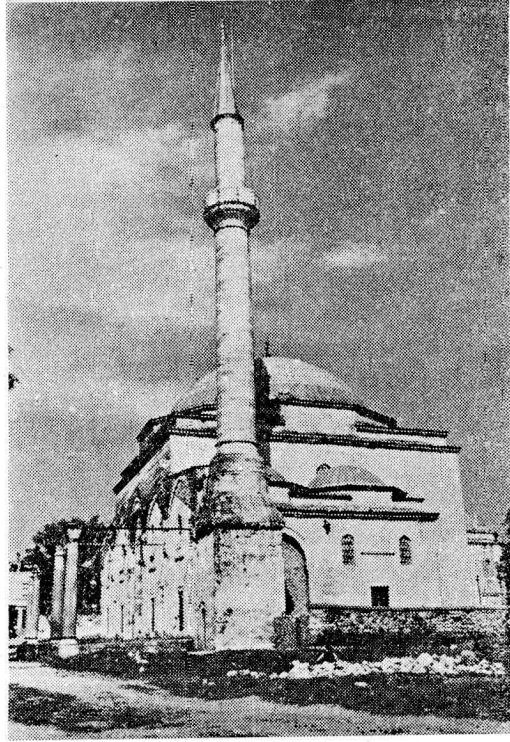
Şek. 9. Muratpaşa camii (Aksaray)

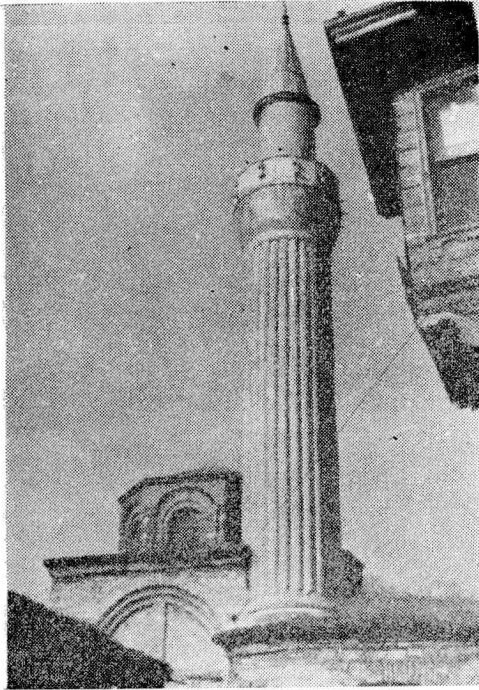
Şek. 11. Bursa Tuzpazarı camii.

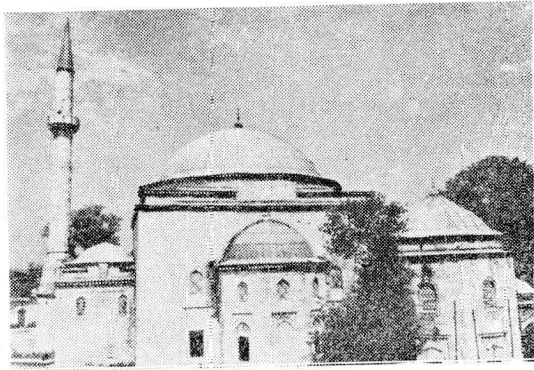
Şek. 12. Bursa Ahmet Dâî camii.

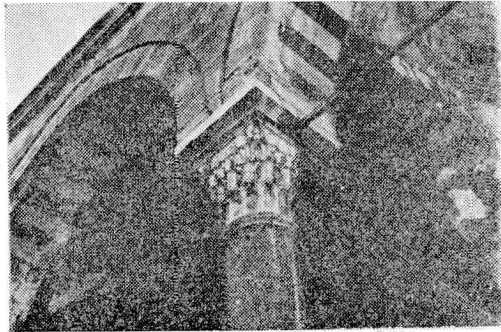
Şek. 15. Davutpaşa camii.

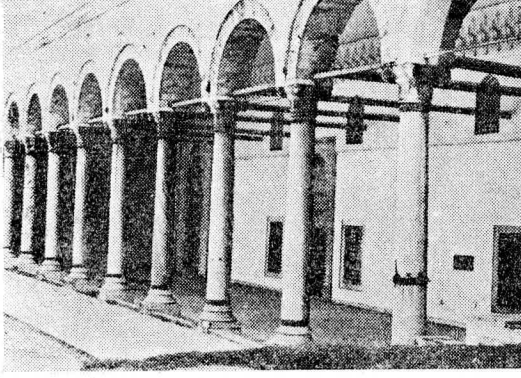
Şek. 13. Vefa Molla Gürâni camii,

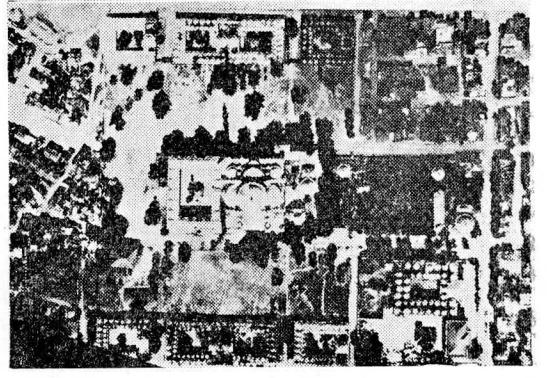
Şek. 14. Davutpaşa camii ve türbesi.

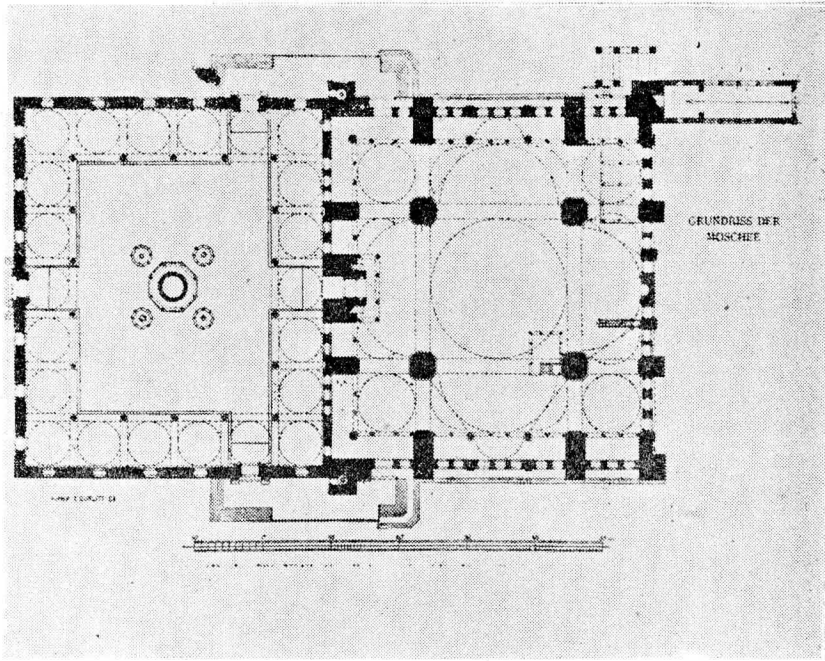
Şek. 16. Muratpaşa camii.

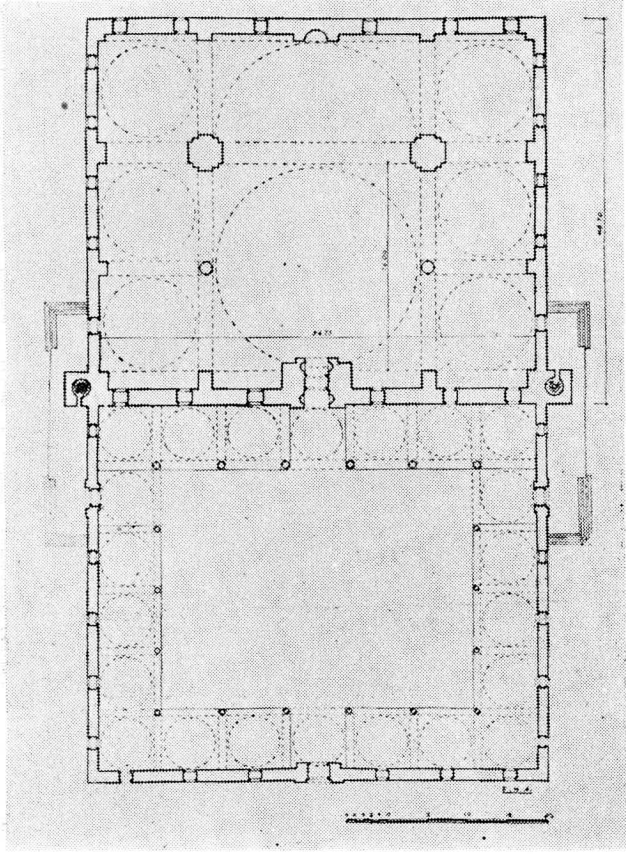
Şek. 17. Hazine Köşkü.

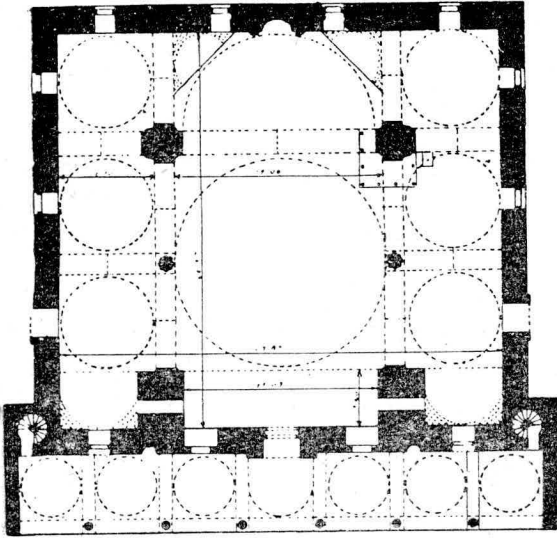
Şek. 18. Fatih Külliyesi (Uçaktan alınmış).

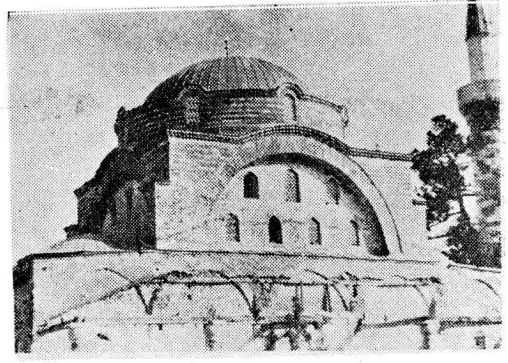
Şek. 19. Yeni Fatih camii plânı.

Şek. 20. Eski Fatih camii plânı.

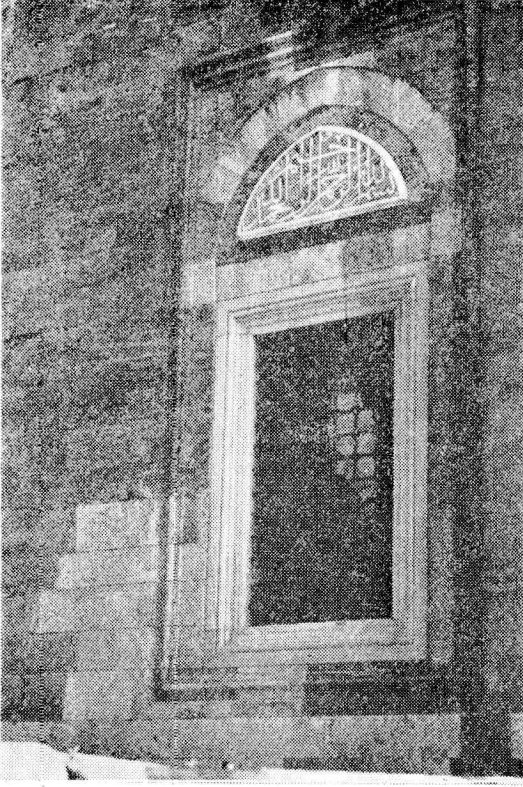
Şek. 23. Konyada Selimiye camii plânı.

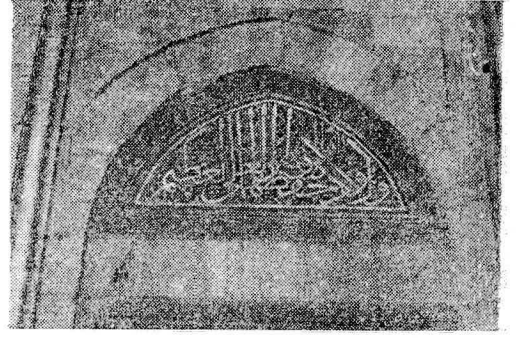
Şek. 21. Üsküdar Rum Mehmedpaşa camii.

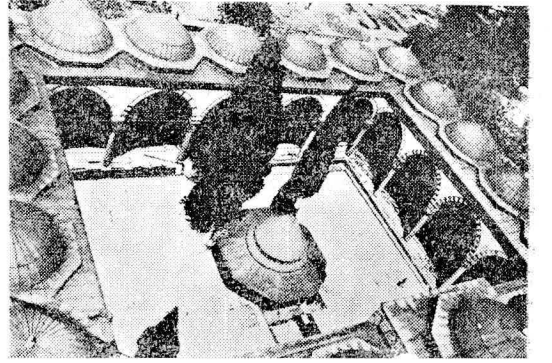
Şek. 22. Atikalipaşa camii (Çemberlitaş)

Şek. 24. Fatih camii dış cephe duvarı

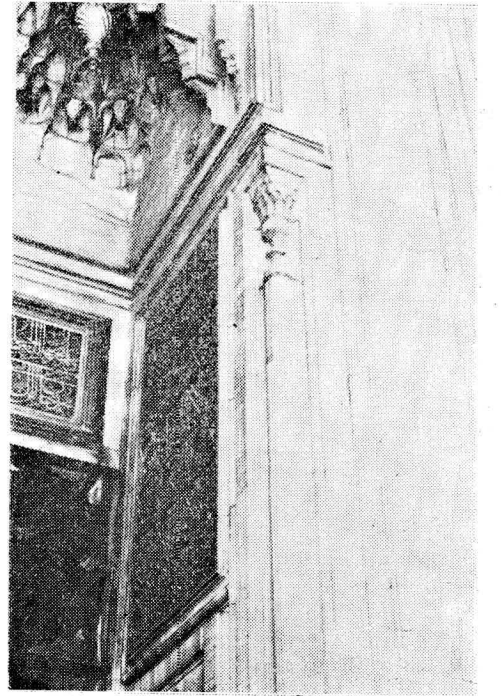
Şek. 25. Fatih camii.

Şek. 26. Fatih camii avlusu.

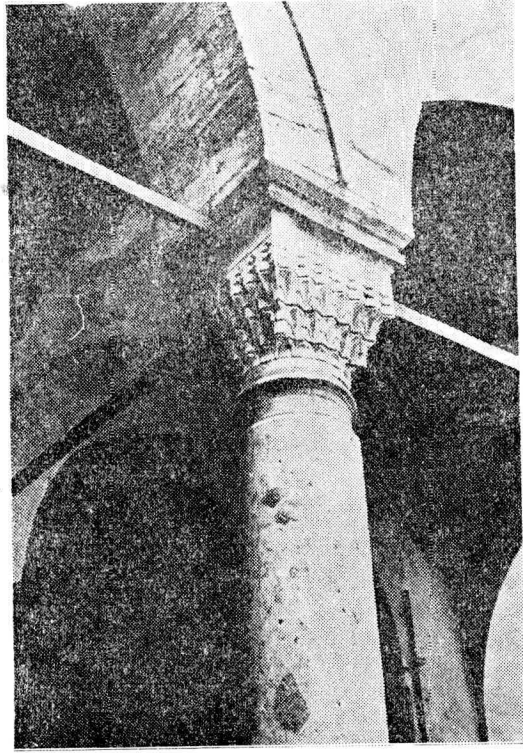
Şek. 27. Fatih camii.

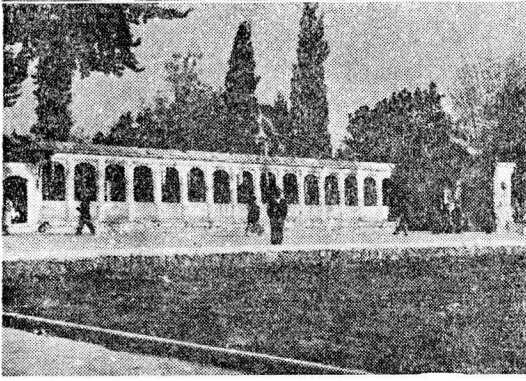
Şek. 28. Fatih camii.

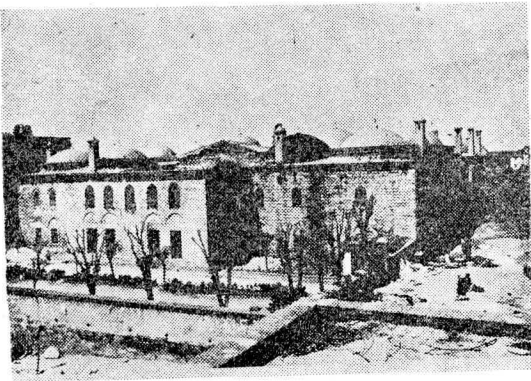
Şek. 29. Fatih külliyesi çorba kapısı.

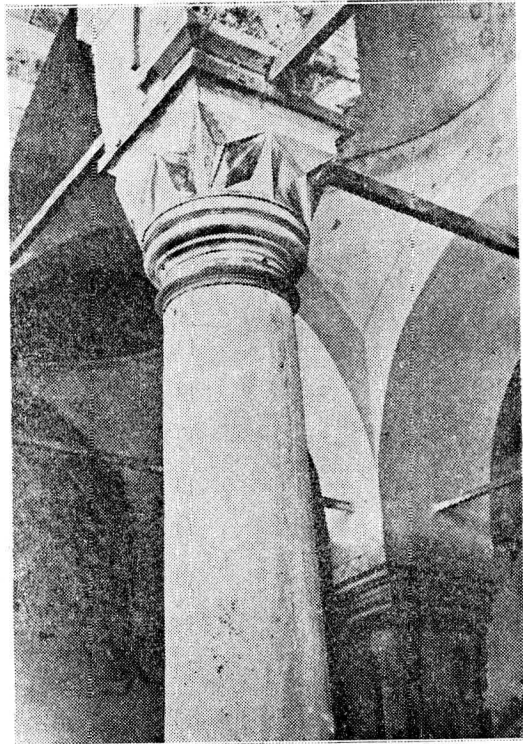
Şek. 32. Taphane Medresesi Sütunlarından.

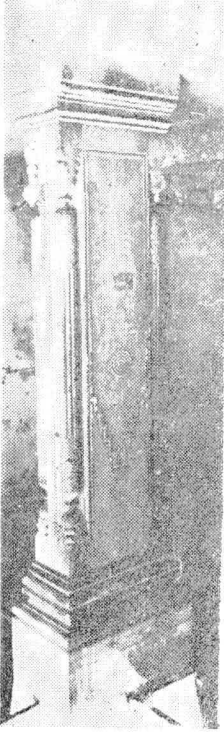
Şek. 30. Fatih camii türbeler sahası duvarı.

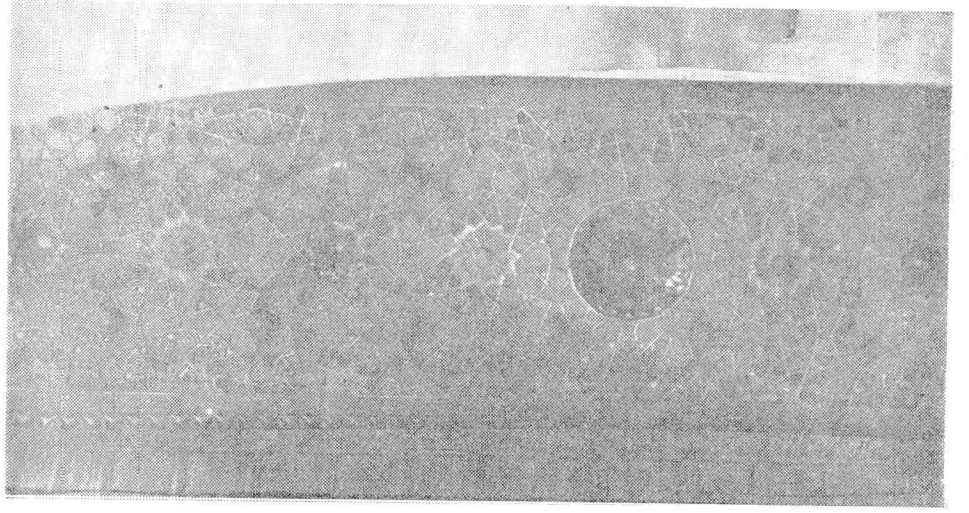
Şek. 27. Fatih camii.

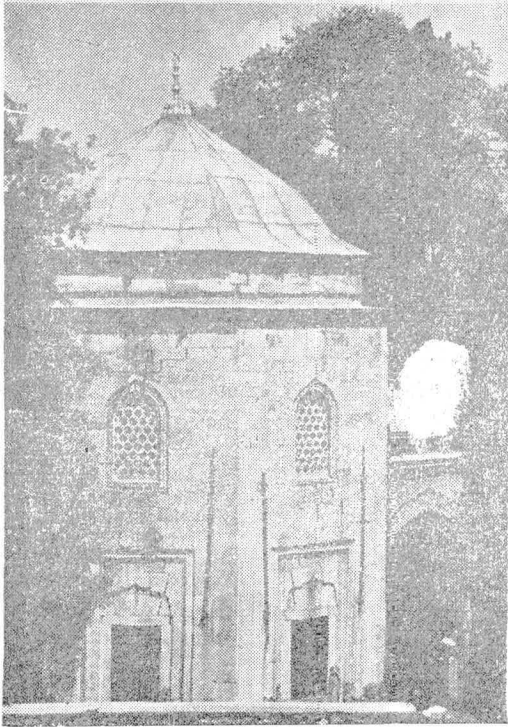
Şek. 28. Fatih camii.

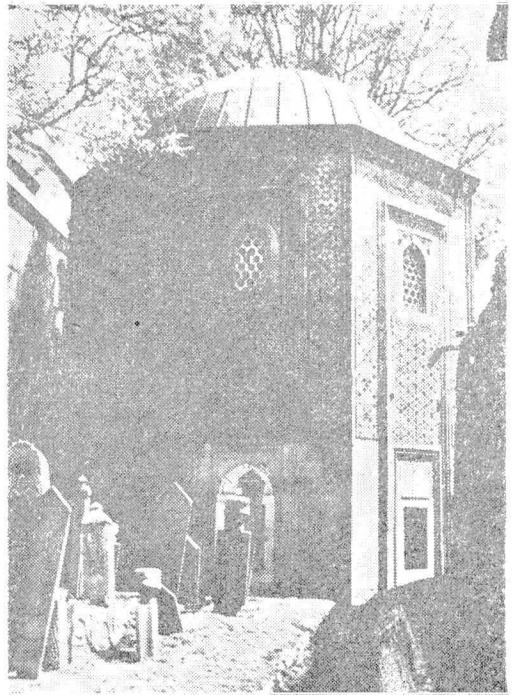
Şek. 34. Taphane medresesi yekpare mermer payelerinden

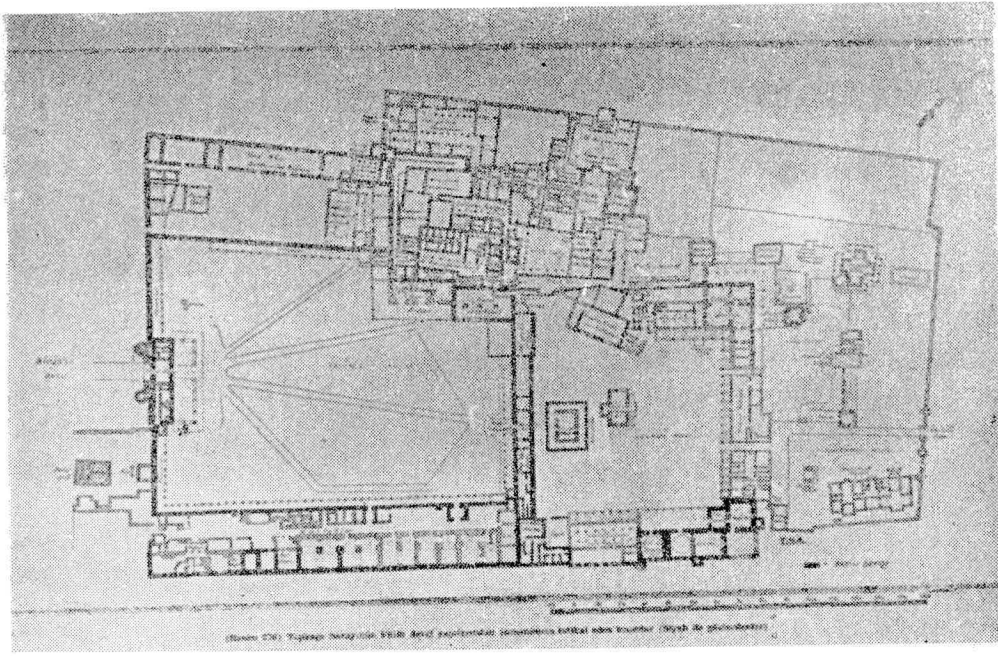
Şek. 37. Murat II türbesinin sedefli saçağı.

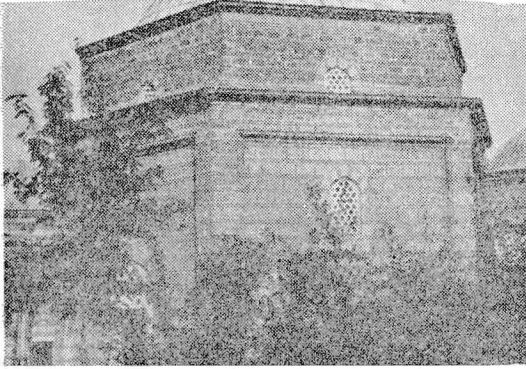
Şek. 35. Davutpaşa türbesi.

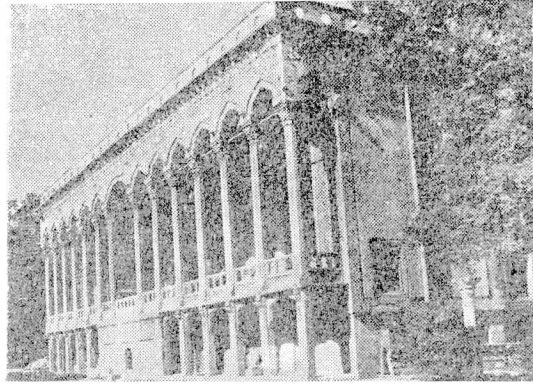
Şek. 36. Mahmutpaşa türbesi.

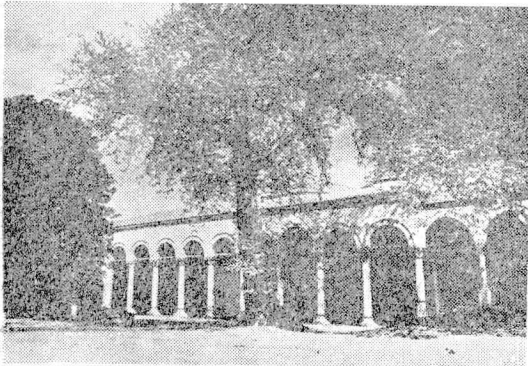
Şek. 39. Topkapı sarayının genel plânı.

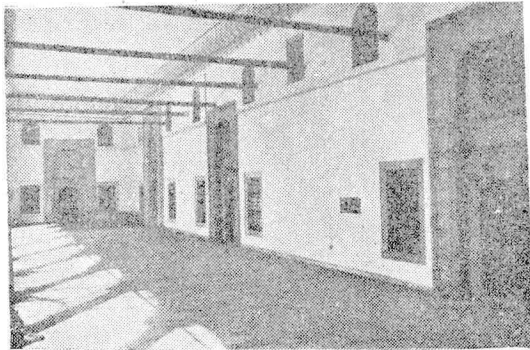
Şek. 38. Bursa Muradiyede Mustafai atik ve Cem türbesi (arkadan görünüşü).

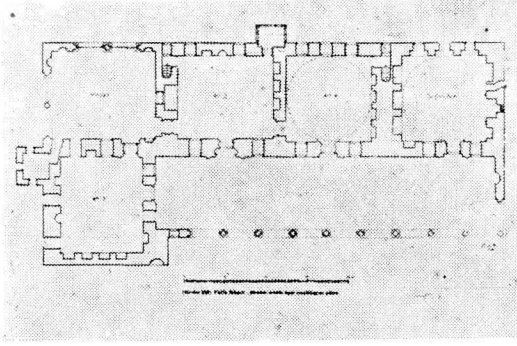
Şek. 40. Çinili köşk.

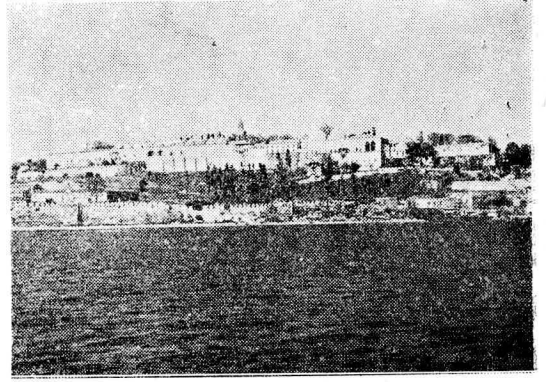
Şek. 41. Topkapı sarayı hazine dairesi.

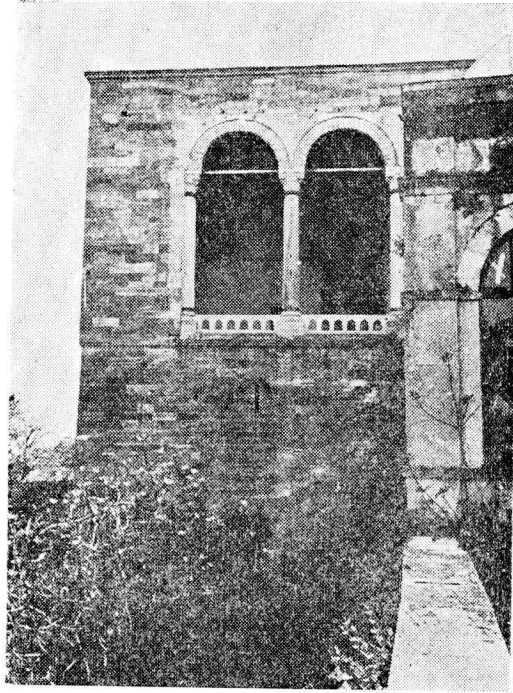
Şek. 42. Topkapı sarayı hazine dairesi.

Şek. 43. Fatih köşkü plânı
(Şimdi Hazine dairesi).

Şek. 44. Topkapı Sarayı.
(Denizden genel görünüş)

Şek. 45. Topkapı sarayı hazine dairesinden
hayat kısmının dıştan görünüşü.